

SÜNOPTILISTE EVANGEELIUMIDE KIRJUTAMISE AEG

Peeter Roosimaa

Kuigi juba aastakümnete eest jõuti teoloogide seas enam-vähem ühtsele arusaamale, et Markuse evangeelium on kirjutatud 70. aastate paiku ja teised evangeeliumid, arvestades nende omavahelisi pärimuslikke seoseid, pärast seda, siis aeg-ajalt pakutakse välja oluliselt teistsuguseid seisukohti. Nii näiteks pakub Folker Siegert Johannese evangeeliumi kanoonilise redaktsiooni kirjutamise ajaks keiser Hadrianuse valitsusaega (a 117–138).¹ See on tavapärasest hoopis hilisem dateering. Eckhard J. Schnabel aga peab Luuka evangeeliumi kirjutamise ajaks seniarvatust palju varasemat aega.² Karl Jaroš leiab, et ka teised evangeeliumid on kirjutatud seniarvatust palju varem.³ Ühtlasi on evangeeliumide omavahelised pärimuslikud seosed saanud üha selgemaks. See tähendab, et paljud senised arvamused on rohkem või vähem ümber hinnatud. Näiteks pean vägagi põhjendatuks, kuidas F. Siegert näeb evangeeliumide omavahelisi seoseid.⁴ Kuid ka K. Jaroši pakutud võimalikel pärimusseostel on oma põhjendus.⁵ Ilmselt tasub nõustuda François Vouga'ga, et varase kristluse ajalugu ei tohiks piirduda konsensuse refereerimisega.⁶ Uute asjaolude ilmnemisel on mõistlik senised seisukohad kriitiliselt üle vaadata.

¹ Vt diagrammi: Folker **Siegert**, *Synopse der vorkanonischen Jesusüberlieferungen. Zeichenquelle und Passionsbericht, die Logienquelle und der Grundbestand des Markusevangeliums*. Schriften des Institutum Judaicum Delitzianum, Bd. 8/1 (Göttingen: Vandenoek & Ruprecht, 2010), 25.

² Eckhard J. **Schnabel**, *Urchristliche Mission* (Wuppertal: R. Brockhaus Verlag, 2002), 31–33.

³ Karl **Jaroš**, *Das Neue Testament und seine Autoren. Eine Einführung* (Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2008), 43.

⁴ Vt nt Siegert, *Synopse der vorkanonischen Jesusüberlieferungen*, 25.

⁵ Vt Jaroš, *Das Neue Testament und seine Autoren*, 40, 42 jj.

⁶ François **Vouga**, *Geschichte des frühen Christentums* (Tübingen, Basel: Franke Verlag, 1994), VII: „Von einer gewissen Objektivität kann in einem Interpretations- und Rekonstruktionsprozeß wie der Geschichtsschreibung über das frühe Christentum nur insofern die Rede sein, als die Darstellung Rechenschaft ablegt über ihre Voraussetzungen und ihre Methoden“.

Arvamuste paljusus evangeeliumide kirjutamise aja asjus ajendas mind uurima võimalikke argumente, mis võiksid aidata kaasa sünoptiliste evangeeliumide kirjutamise aega paremini põhjendatult määratleda. See tähendab seniste mõttekäikude kriitilist analüüsi, alternatiivsete lahenduste vaagimist, arvestamist ka selliste argumentidega, millele on pööratud vähe tähelepanu.

JERUSALEMMA HÄVINGU ETTEKUULUTUS SÜNOPTILISTES EVANGEELIUMIDES

Evangeeliumide kirjutamise aja dateerimisel on tavapärane lähtuda loost, kus Jeesus kuulutab ette Jeruusalemma templi hävitamist ja suurt viletsust (vt Mk 13:1–33; Mt 24:1–36; Lk 21:5–36). See on tuntud kui Jeesuse apokalüptiline kõne,⁷ kui eshatoloogiline manitsuskõne⁸ või kui kõne kohtust⁹. Alljärgnevalt kasutan väljendit „Jeesuse apokalüptiline kõne“. Jeesuse selles kõnes on eriti tähendusrikas otseselt templiga seonduv ettekuulutus. Markuse evangeeliumis on selleks Mk 13:14–20. Peaaegu sama tekst on ka Matteuse evangeeliumis (vt Mt 24:15–22). Tehtud on vaid paar sisu mittemuutvat täpsustust ja stilistilist parandust. Matteus täpsustab, et „hävituse koletis“ (τὸ βδέλυγμα τῆς ἐδουλώσεως) on näha templis (vrd Mk 13:14), et sellest räägib Taaniel (Mt 24:15), seoses põgenemisega on lisaks talvele juttu ka hingamispäevast (Mt 24:20). Sellest saab järeldada, et tegemist võiks olla omavahel kirjanduslikult sõltuvate tekstidega.

Luuka evangeeliumis on sama pärimuse sõnastust muudetud juba rohkem (vt Lk 21:20–24). Ilmselt ei sobinud Luuka kirjandusliku stiiliga kokku Jeesuse apokalüptilise kõne küllaltki ebamäärane tekst ja arusaamatu väljend „hävituse koletis“. Ära on jäänud ka märkus lugejale. Täiendatud on ütlust Jeruusalemma hävingu kohta Lk 19:41–44. Ühtlasi võib öelda, et Luuka evangeeliumis on tulevikku sõnastatud teistest kitsapiirilisel määral: Jeruusalemm on piiratud sõjalaagrest, saabumas on linna laas-

⁷ Walter **Grundmann**, *Das Evangelium nach Lukas*. 8. Aufl. Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament, III (Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1978), 377.

⁸ Joachim **Gnilka**, *Das Evangelium nach Markus*. 2. Teil (Leipzig: St. Benno-Verlag, 1980), 179.

⁹ Ulrich **Luz**, *Das Evangelium nach Matthäus*, 3. Teilbd. (Zürich, Düsseldorf: Benziger Verlag, 1997), 402.

tamine (Lk 21:20), inimesed langevad mõõgatera läbi (Lk 21:24), tegemist on pühades kirjades öeldu täitumisega (Lk 21:22).

Arvestades võimalikke pärimuslikke seoseid evangeeliumide vahel, peetakse sobivaks alustada dateerimist Markuse evangeeliumist kui arvatavasti kõige vanemast. Markuse tekstis äratav tähelepanu Jeesuse apokaliptilisele kõnele kirjutaja lisatud märkus: „lugeja mõtelgu sellele!“ (Mk 13:14). Sellest ennustuse täitumisele osutavast märkusest lähtudes peetakse võimalikuks, et Markuse evangeelium on kirjutatud kas pisut enne või pisut pärast aastat 70.¹⁰

A. Pohl loetleb teolooge, kes pooldavad arvamust, et Markuse evangeelium on kirjutatud enne aastat 70, samuti nimetab ta neid, kes peavad õigeks aega pärast aastat 70.¹¹ Kuid mõlemal juhul on ikkagi mõeldud aega pärast Juudi sõja algust aastal 66. M. Hengel ja A. M. Schwemer peavad võimalikuks, et Markuse evangeelium on kirjutatud enne Jeruusalemma langemist aastatel 69/70.¹² Jeruusalemma langemise argumenti koos märkusega lugejale (vt Mt 24:15 jj) kasutatakse ka Matteuse evangeeliumi kirjutamise aja hindamisel. Ning pidades võimalikuks, et Matteuse evangeelium on Markuse omast kirjanduslikult sõltuv, peetakse Matteuse kirjutamise ajaks aasta 90 ümbrust.¹³ Sama ajaga arvestatakse ka Luuka evangeeliumi puhul.¹⁴ F. Siegert peab viimatinimetatutest vanemaks Luuka teost.¹⁵

ARGUMENTE APOSTLITE TEGUDE VARASEMA DATEERINGU KASUKS

Nagu öeldud, peab E. J. Schnabel Luuka evangeeliumi kirjutamise ajaks eelöeldust palju varasemat perioodi – aega enne Juudi sõja algust. Schnabel

¹⁰ Udo **Schnelle**, *Einleitung in das Neue Testament*. 5. durchgesehene Aufl. (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005), 244–245.

¹¹ Adolf **Pohl**, *Das Evangelium des Markus*. Ergänzungsb. (Wuppertal: R. Brockhaus Verlag, 1986), 32.

¹² Martin **Hengel**, Anna Maria **Schwemer**, *Jesus und das Judentum* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2007), 223.

¹³ Schnelle, *Einleitung in das Neue Testament*, 266.

¹⁴ *Ibid.*, 288.

¹⁵ Siegert, *Synopse der vorkanonischen Jesusüberlieferungen*, 24–25.

lähtub Apostlite tegude raamatu olukorrast. Ta toob esile mitu nimekate eksegeetide esitatud mõjusat argumenti, mille kohaselt Apostlite teod on kirjutatud enne keiser Nero korraldatud suurt kristlaste tagakiusamist.¹⁶ Näiteks Apostlite tegudes puuduvad viited kristlaste sellele tagakiusamisele, samuti puuduvad viited Pauluse või Jaakobuse surmale, Jeruusalemma hävitamisele aastal 70. Kui prohvet Agabuse näjahäda kuulust on otseselt nimetatud (vt Ap 11:28), siis Jeesuse poolt Jeruusalemma hävitamise ettekuulutuse kohta puudub Apostlite tegudes igasugune märg, kuigi võimalusi selleks oleks tekstis olnud, jne. On väga tähelepanuväärne, kuidas Luukas näitab algkristlaste väga positiivset suhtumist Rooma võimudesse.¹⁷ K. Jaroš lisab, et Luukas nägi Rooma impeeriumis ja keisris kristlaste jaoks lootusekandjat. Pärast Nero-poolset kristlaste tagakiusu (aastatel 64/65) oleks riigi kõrgeimate võimukandjate selline esitlemine olnud vägagi küsitav. Või näiteks Apostlite tegudes räägitakse nii Stefanose kui ka Sebedeuse poja Jaakobuse märtrisurmast (vastavalt aastatel ca 31 ja 42), kuid mainimata on jäänud Jaakobuse Issanda venna hukkamine aastal 62.¹⁸

Kõiki kaalukaid argumente arvestades võiks Apostlite tegude kirjutamise aeg olla aastate 62–65 paiku.¹⁹ K. Jaroš peab Apostlite tegude kirjutamise ajaks aastat 62.²⁰

Algkristlaste suhtumisega Rooma võimudesse on kooskõlas ka Milvi M. Piiri Pauluse protsessi käsitlevas magistritöös öeldu: „Kaudselt koorub siit veel üks Luuka töö võimalikke eesmärke: kinnitada oma lugejate usaldust riigivõimude ja rooma seadusemõistmise vastu ning manitseda neid kuuletuma seaduspärastele ilmalikele valitsejatele.“²¹ Pauluse prot-

¹⁶ Olgu siin vahemärkusena öeldud, et Nero-aegne tagakiusamine oli liiga lokaalne, et mõjutada kogu impeeriumi kristlaste hoiakuid, ka ei pruugi see kajastuda impeeriumi teistes piirkondades kirjutatud teostes, kuid Rooma juudikristlastest ja mittejuudikristlastest koguduse jaoks oli tegemist suure tagakiusuga, mille oli korraldanud impeeriumi valitseja. Kahtlemata saadeti info sellest tagakiusust kristluse keskustesse. Näiteks Rooma ja Jeruusalemma vahel oli juutide seas, seega ka juudikristlaste seas küllalt regulaarne ühendus.

¹⁷ Schnabel, *Urchristliche Mission*, 31–33.

¹⁸ Jaroš, *Das Neue Testament und seine Autoren*, 18.

¹⁹ Schnabel, *Urchristliche Mission*, 31–33.

²⁰ Jaroš, *Das Neue Testament und seine Autoren*, 18.

²¹ Milvi Martina Piiri, *Pauluse protsess: kriminaalõiguslik kontekst ja koht Uue Testamendi traditsioonis*. Magistritöö (Tartu: Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond ajaloo osakond, 2005), 19.

sessi „on võimalik mõista kui „näidisprotsessi“, st Pauluse protsess on esitatud kui koguduse poolt loodud ideaalistseen, pakkumaks süüdistatavatele kristlastele käitumismudelit, mis oleks kohane ja kehtiv konkreetsetes oludes“.²² „Nii võib öelda, et Luuka poolt üleskirjutatud traditsioonil Pauluse protsessist oli teatav näitlik iseloom, mis pidi süüdistatavatele kristlastele rooma kohtu ees pakkuma nii moraalset tuge kui ka praktilist eesküju“.²³ Kuigi M. M. Piir, toetudes talle kättesaadavale kirjandusele, arvestab Apostlite tegude hilisema (Domitianuse valitsusaja lõpp) dateeringuga,²⁴ siis seda enam sobivad tema mõttekäigud kokku E. J. Schnabeli pakutud varasema ajaga.

Et Apostlite tegude puhul on tegemist ajalooliselt tõsiselt võetava kirjutisega, tunnistavad nt ka S. Mason ja M. Hengel. S. Mason uuris Flavius Josephuse töid ja Luuka kaksikteoseid stilistilisest seisukohast ning jõudis järeldusele, et mõlema autori teosed vastavad oma aja hellenistlikele ajalookirjeldustele.²⁵ Seda teemat kokku võttes kirjutab S. Mason, et pidades silmas sarnasust Josephuse teostega, on Luuka kaksikteosel Uue Testamendi teiste kirjutistega võrreldes eriline koht. Et oma sõnumit vahendada, lähtuvad mõlemad autorid samast kirjanduslikust žanrist. Nad kasutavad teadlikult hellenistliku historiograafia kirjanduslikku vormi. Kirjandusliku žanri kattuvus ei tähenda, et Luukas oleks Josephuse töid pidanud kindlasti tundma, küll aga kasutasid nad sarnaseid kirjanduslikke tehnikaid. Meeste sidemete poolt võiksid rääkida arvukad üksikasjad, millele mõlemad autorid osutavad.²⁶ Siiski ei pruugi see tähendada seda, nagu oleks Luukas kasutanud Josephuse teoseid, vaid et neil oli andmeid samade juhtumite kohta; samuti, et nad mõlemad on ajalookirjutajana sarnaselt tõsiseltvõetavad.

Luuka kaksikteose tähendust ajalooallikana on uurinud ka M. Hengel.²⁷ Teiste ajaloomaterjalidega võrdluse kokkuvõtteks kirjutab ta, et

---

²² *Ibid.*, 81.

²³ *Ibid.*, 89.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Vt Steve **Mason**, *Flavius Josephus und das Neue Testament* (Tübingen, Basel: A. Francke Verlag, 2000), 272–298.

²⁶ *Ibid.*, 322–323.

²⁷ Vt nt Die Apostelgeschichte als Geschichtsquelle; Martin Hengel, „Zur urchristlichen Geschichtsschreibung“. – Martin Hengel, *Studien zum Urchristentum. Kleine Schriften VI*. Hg. Claus-Jürgen Thornton (Tübingen: Mohr Siebeck, 2008), 28–31.

Apostlite teod on paljudes punktides teiste oma kaasaegsete ajalooallikatega seotud.²⁸ Veel kirjutab M. Hengel, et ilma Luukaseta ei puuduks meil mitte ainult olulised teated Jeesusest, vaid ka Pauluse kirju ei saaks paigutada ajaloo konteksti, mis tähendaks, et me ei teaks kiriku esimese neljakümne aasta kohta, st apostelliku ajastu kohta peaaegu mitte midagi.²⁹

Kuna Luuka kaksikteose esimene osa on evangeelium (vt Ap 1:1–2), siis on see kirjutatud mingi aeg enne Apostlite tegusid. Evangeeliumidevaheline võimalik sõltuvus aga osutab sellele, et Markuse teos peaks olema kirjutatud veelgi varem. Alljärgnevalt püüan jõuda selgusele, millised argumendid võiksid kinnitada Markuse evangeeliumi varasemat dateeringut.

JEEJUSE APOKALÜPTILINE KÖNE

Nagu öeldud, hinnatakse sünoptiliste evangeeliumide kirjutamise aega, lähtudes Jeesuse apokalüptilisest kõnest (vt Mk 13 ja paral). Siin on aga probleemiks, kuidas mõista Jeesuse kõnes olevat templi rüvetamise ja Jeruusalemma languse ettekuulutust.³⁰ Selle kuulutuse sõnum ei ole sugugi päris ühemõtteline. Ajastulooliselt võib seda seostada üsna mitme ajaloosündmusega. Siin võib näha sidet keiser Caligula katsega aastatel 40/41 lasta templisse püstitada oma kuju, samuti võib näha seost Juudi sõja sündmustega aastatel 66–70.³¹ Osa uurijaid näeb selles kuulutuses ajendit, miks Juudi sõja alguse segaduses kristlased põgenesid Jeruusalem-

²⁸ *Ibid.*, 31: „Die Apostelgeschichte ist so an vielen Punkten mit anderen zeitgenössischen Geschichtsquellen verbunden“.

²⁹ Martin Hengel, „Überlegung zu einer Geschichte des frühesten Christentums im 1. und 2. Jahrhundert“. – Martin Hengel, *Studien zum Urchristentum. Kleine Schriften VI*. Hg. Claus-Jürgen Thornton (Tübingen: Mohr Siebeck, 2008), 327: „Ohne Lukas würden uns nicht nur entscheidende Nachrichten über Jesus fehlen, auch die Paulusbrieve könnten nicht historisch eingeordnet werden, das heißt, wir wüßten über die ersten vierzig Jahre der Kirche, die eigentliche apostolische Zeit, fast nichts ...“.

³⁰ „Aga kui te näete hävituse koletist seisvat seal, kus see ei tohiks seista – lugeja mötelgu sellele! –, siis need, kes on Juudamaal, põgenegu mägedesse, ...“ (Mk 13:14).

³¹ Walter Grundmann, *Das Evangelium nach Markus*. 10. Aufl. Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament, II. Das Evangelium nach Markus (Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1989), 348. Vt ka Eduard Schweizer, *Das Evangelium nach Markus*. Das Neue Testament Deutsch, Teilbd. 1. Hgg. Gerhard Friedrich, Peter Stuhlmacher (Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1981), 144, 149.

mast ära Pella linna.³² Võib-olla oli kuulutuse selline mitmetähenduslikkus isegi taotluslik. Judeast mägedesse põgenemise üleskutse mõte võis olla hoiatus, et enam pole mõtet otsida varju Jeruusalemmast kui kindlustatud linnast.³³ Muidu oli loomulik, et tugevad linnamüürid pakkusid kaitset ka ümbruse elanikele (vt Js 16:1–4). Nüüd aga on Jeruusalemm kaotanud oma pühaduse ja on vaenujõududele kohtu jaoks üle antud.³⁴ Ühtlasi tasub siin arvestada sellega, et Jeesus ei suuna oma kõnes tähelepanu mitte eelkõige vaenutegevusele, vaid pühaduse teotusele. Pühamu rüvetatakse. Seetõttu kaotab ta oma templi olemuse.³⁵

Pühaduse kaotust on Jeruusalemm üle elanud mitu korda. Näiteks rüvetas Jeruusalemma templit väejuht Pompeius aastal 63 eKr, mistõttu tempel tuli uuesti pühitseda; aastal 54 eKr rüüstas seda Süüria asevalitseja Crassus; keiser Caligula soovis templit oma kujuga rüvetada aastate 39/40 pKr paiku; uue templiröövi pani toime Judea viimane asevalitseja Florus (aastatel 64–66). Linna kultusliku ebapuhtuse püsivat seisundit tähendas Rooma sõjaväeosa pidev viibimine templimäel Antoniuse kindluses. Lisaks veel see, et pikka aega hoiti kindluses ülempreestri ornaati.³⁶ Kuid oht võis tulla ka juutide eneste keskelt. Josephus kirjeldab templi rüvetamist, kui juba enne roomlaste piiramise algust üks selootide jõuk Gišala Johannese juhtimisel linna türanniseeris. Linnas rööviti, prassiti ja tapeti. Üksnes pühamus oli tapetud 8500 juuti. Josephuse järgi oli pühaduse teotuse kõrgpunktiks 67/68. aasta talv, kui ülempreestriks pandi primitiivne Panni-nimeline (Piinehas) mees.³⁷ Ilmselt sobib siin reas nimetada ka kogu Jeruusalemma rüvetamist roomlaste poolt ja linna muutmist puhtpaganlikuks linnaks Aelia Capitolinaks aastatel 132–135 toimunud Bar Kohba (Simon bar Koseba) juhitud ülestõusu järel.³⁸

Mis puutub talupoja päritolu Panni määramist ülempreestriks, siis

³² *Ibid.* Vt ka Pohl, *Das Evangelium des Markus*, 473.

³³ Vt Gnilka, *Das Evangelium nach Markus*, Bd. II, 195.

³⁴ Vt Pohl, *Das Evangelium des Markus*, 473.

³⁵ *Ibid.*, 471.

³⁶ Gnilka, *Das Evangelium nach Markus*. 2. Teil, 184. Olgu siin öeldud, et Gnilkal on keiser Caligula kavatsuse aja kohta teised andmed kui Grundmannil (a 40/41). Vouga nimetab Caligula kriisi ajaks aastaid 39–41, Vouga, *Geschichte des frühen Christentums*, 162.

³⁷ Pohl, *Das Evangelium des Markus*, 472–473; vt Flavius **Josephus**, *Ἰουδαϊκὸς Πόλεμος*, IV, 151–157, 162–192, 314 jj.

³⁸ Frederick Fyvie **Bruce**, *Uue Testamendi ajalugu* (Tallinn: Logos, 2000), 438.

erinevalt Josephusest ei pea F. F. Bruce seda sugugi ebaväärkamaks kui paljude teiste ülempreestrite määramist eelnenu üheksakümne aasta jooksul.³⁹

Nagu näha, on Jeesuse kuulutust raske siduda mingi ühe konkreetse sündmusega. Kuid sõnumi enda mõte on taibatav: kätte on jõudnud lõpu-aeg, mitte veel lõpp, küll aga lõpu-aeg (vt Mk 13, paral).⁴⁰ Seejuures ikka ja jälle korduvad lausa äärmusliku piirini minevad häda ja viletsuse ajad, seda kuni Inimese Poja tulekuni välja.⁴¹

Arvestades eelöeldut, ei ole Jeesuse ettekuulutuste (Mk 13:2,14–20; Mt 24:15–22 ja Lk 21:20–24; vt ka Lk 19:41–44) kirjapaneku aja puhul sugugi kohustuslik eeldada, nagu oleks Jeruusalemma linna ja templi häving juba toimunud. Sellega seoses toob E. J. Schnabel veel sellised argumendid.

1. Keegi ei saa välistada, et Jeesus võis tõepoolest ennustada tulevase sündmuse.

2. Jeruusalemma langust ei nimetata selgesõnaliselt, ka ei sisalda need perikoobid mingeid selliseid üksikasju, mis kindlasti eeldaksid teadmisi ajalooliste Jeruusalemma hävitamisest aastal 70. Vastupidi, kirjelduse paljusid elemente on vaevalt võimalik aastatel 66–70 toimunud sündmustega identifitseerida: paljud tulevad Jeesuse nimel (Mk 13:6); uudised sõdadest (mitmuses) ja ülestõusud rahvusvahelisel tasandil (Mk 13:7 jj) ja ütlus: „rahvas tõuseb rahva vastu ja kuningriik kuningriigi vastu“ (Mk 13:8) ei saa kuidagi viidata Juudamaale, kuna juutidel sel ajal kuningavalitsus puudus. Samas jäävad täiesti mainimata sellised aastatel 66–70 piiramisrõngas olevas Jeruusalemmas toimunud silmatorkavad intsidendid nagu kannibalism, haigused, juutidevahelised tapatalgud, millest Josephus oma aruandes üksikasjalikult kirjutab.

3. Kui Markus või Luukas oleks kirjutanud Jeesuse maailmalõpu kõne pärast aastat 70, siis vaevalt oleks tekkinud vastuolu jüngrite küsimuse ja Jeesuse vastuse vahel. Jeesuse jüngrid küsisid templi (ja Jeruusalemma) hävitamise kohta, Jeesus aga rääkis templi rüvetamisest. Tagantjärele *ex eventu* konstrueeritud Jeesuse eshatoloogilise kõne puhul oleks ju oodata,

³⁹ *Ibid.*, 88; vt Josephus, *Ιουδαϊκός Πόλεμος*, IV, 153–157.

⁴⁰ Vt Grundmann, *Das Evangelium nach Markus*, 352; vt ka Gnlika, *Das Evangelium nach Markus*. 2. Teil, 196: „Für Markus ist mit dem Antichrist die letzte Zeit angebrochen.“

⁴¹ Vt Pohl, *Das Evangelium des Markus*, 471, 474.

et nii nagu jüngrid küsisid, oleks kõigepealt tematiseeritud ettekuulutatud häving, siis sündmuste kronoloogia ja tunnusmärgid. Prohvetina esinenud ajaloolasele oleksid olnud ju kasutada nii sündmuste kronoloogia kui ka „tunnusmärgid“.

4. Selleks et osata juba enne 70. aastat rääkida Jeruusalemma piiramisest vaenlase armee poolt (Lk 21:2) ja samal ajal Jeruusalemma okupatsiooniga juudi vangide eksiili viimisest (Lk 21:24), ei pidanud olema tingimata prohvet. Kui näiteks keegi rabi oleks meenutanud JHWH tahte vastu mässu tõstmise karistuseks 586. aastal toimunud Saalomoni templi hävituse, samuti jumalarahva linnade vastu korraldatud sõjaliste operatsioonide kirjeldusi, siis oleks ta ka ilma prohvetliku kõneta osanud ennustada Jeruusalemma saatust.⁴²

Märkus lugejale Mk 13:14; Mt 24:15

Jeesuse apokalüptilist kõnet edasiandvas tekstis äratav tähelepanu kirjutaja vahemärkus „lugeja mõtelgu sellele!“ (Mk 13:14; Mt 24:15). Kus on selle ütluse „*Sitz im Leben*“? See tähendab, mis võis olla sellise vahemärkuse kirjapaneku motiiviks? Millal oli aktuaalne seda kirjutada?

Kaalumise alla tulevaid võimalusi on mitu.

1. Kõige levinum paistab olevat mõte n-ö tagantjärele tarkusest; seda kas seoses Jeruusalemma langemisega roomlaste kätte aastal 70 või juba seoses Juudi sõja alguses Jeruusalemmas toimunud koledate sündmustega.⁴³ Viimasega sobiks kokku ka nt M. Hengeli ja A. M. Schwemeri tähelepanek, et Markuse evangeeliumi kirjutamise ajaks Jeruusalemm ei olnud veel langenud. Jeruusalemma langust oodati, kuid mitte roomlaste, vaid antikristuse käe läbi (vrd Mk 13:14), keda identifitseeriti Nero *redidivus*'ena.⁴⁴ Ka võib selles märkuses näha Markuse soovi näidata Jeesust tõelise prohvetina.⁴⁵

Evangeeliumi kirjutamise ajaks võiks olla aeg kas enne või pärast aastat 70.⁴⁶

⁴² Schnabel, *Urchristliche Mission*, 32–33.

⁴³ Vt Schnelle, *Einleitung in das Neue Testament*, 244 jj; vt ka Grundmann, *Das Evangelium nach Markus*, 25 jj.

⁴⁴ Hengel, Schwemer, *Jesus und das Judentum*, 216.

⁴⁵ *Ibid.*, 221 jj.

⁴⁶ Vt Schnelle, *Einleitung in das Neue Testament*, 244 jj.

2. Teist võimalust pakub mõte, et selle märkuse puhul on tegemist redaktsioonilise lisandiga. Evangeeliumi redaktor või lihtsalt ümberkirjutaja⁴⁷ võis sellega juhtida lugeja tähelepanu Jeruusalemma langemisele aastal 70 kui väga tõsisele ja mõtlemapanevale kohtusündmusele.⁴⁸

Evangeelium ise võis olla kirjutatud sellest märkusest palju varem, aga mitte tingimata.

3. Veel on võimalik, et Jeesuse kuulutust mõisteti Jeruusalemma linna ja templi kohta antud tõelise hoiatusena.

Viimast mõtet toetab asjaolu, et tollel ajal olid juutide seas aktuaalsed apokalüptikute ideed. Apokalüptikute puhul oli tegemist juba mitu sajandit eKr alguse saanud usulise vagadusliikumisega, mis püüdis leida vastust tekkinud usukriisile. Kriisi põhjuseks oli juutide kui Jumala rahva langemine paganliku maailmavõimu alla, millega seondus paljudest õigusest ilmajäämine ja Jumala teenimise tagasimine. Olukorra lahendust nähti eelkõige seoses maailma lõpu sündmustega, mil Jumal katastroofilisel viisil sekkub ajaloo käiku. See oli kriisiteoloogia, mis otsis lahendusi ajalookäigust tulenevatele usulistele probleemidele.⁴⁹

Vaatamata mitmele olulisele erinevusele Jeesuse ja apokalüptikute kuulutuses,⁵⁰ leidub Jeesuse apokalüptilise kõne (Mk 13 par.) ja apokalüptikute ideede vahel küllalt kokkupuutepunkte. Võib öelda, et Jeesus kõneleb siin apokalüptikutele omases keeles.⁵¹ Nii on mõisteta, et vähemalt osa Jeesuse järgijaid ootas Jeesuse peatset tagasitulekut ja rahuriigi rajamist. Näiteks apostel Pauluse kirjades on Jeesuse taastuleku lähiootuse ideed selgesti äratuntavad.⁵² Jeesuse tagasituleku lähiootusele andsid ilmselt oma osa ka esseenide kui juutluse ühe väga mõjuka religioosse

⁴⁷ Schweizer osutab võimalusele, et tegu on teksti ääremärkusega, vt Schweizer, *Das Evangelium nach Markus*, 144.

⁴⁸ Vt nt Pohl, *Das Evangelium des Markus*, 32.

⁴⁹ Otto **Betz**, „Apokalyptik“ – *Das grosse Bibellexikon*, Bd. 1. Hgg. Helmut Burkhardt [et al.] (Wuppertal: R. Brockhaus Verlag; Giessen: Brunnen Verlag, 1996), 100–104. Vt ka Hengel, Schwemer, *Jesus und das Judentum*, 98–101.

⁵⁰ Vt Sverre **Aalen**, „Apokalyptik“ – *Biblisch-historisches Handwörterbuch*. Landeskunde. Geschichte. Religion. Kultur. Literatur. Hgg. Bo Reicke, Leonhard Rost, Bd. 1 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962), 107 jj.

⁵¹ Vt Pohl, *Das Evangelium des Markus*, 458.

⁵² Vt nt Jürgen **Becker**, *Annährungen. Zur urchristlichen Theologiegeschichte und zum Umgang mit ihren Quellen. Ausgewählte Aufsätze zum 60. Geburtstag mit einer Bibliographie des Verfassers*. Hg. Ulrich Mell (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1995), 55 jj.

grupi⁵³ ideed viimse kohtu tulekust. Esseenide ühendus loodi umbes 150 aastat eKr.⁵⁴ Igati on näha, et kohe algusest peale tegelesid esseenid ajastu lõpu küsimustega. Seda kajastavad Habakuki raamatu, Hoosea raamatu ja Taanieli raamatu kommentaarid.⁵⁵ Mõte oli selles, et tulevase õndsusaja alguses toimub Jumala viimne kohus, mille toimumise aja on Jumal juba ammu kindlaks määranud ja oma prohvetitele avaldanud. Kui algul arvestati sellega, et viimne kohus algab aastal 70 eKr, siis mõistes oma eksitust, leiti Taanieli raamatu uue eksegeesi alusel, et viimne kohus saabub alles aastal 70 pKr.⁵⁶

Tollal lähtuti üldiselt (esseenid kaasa arvatud) sellest, et Jumala aktiivne tegutsemine nii taevas kui ka maa peal on piiratud mineviku ja tulevikuga. Vahepealsel ajal Jumal vahetult sündmuste käiku ei sekku, vaid juhib neid kaudselt.⁵⁷ Arvatavasti oli selline tulevikukontseptsioon põhjuseks, et nii Ristija Johannese kui ka Jeesuse ülesastumine aasta 30 paiku jäi esseenide juures ilma mõjuta.⁵⁸ Kuid teisalt võis selline tulevikukontseptsioon olla nii Jeesuse tegevuse kui ka nelipühapäeva taustal tõlgendatav märguandena Jumala peatselt sekkumisest. See muutis Jeesuse taastuleku lähiootuse veelgi aktuaalsemaks.

Jeesuse taastuleku ja sellega kaasneva viimse kohtu lähiootus võis olla põhjuseks, et Jeesuse apokalüptilist kõnet hakati juba varakult levitama iseseisva pärimusena, seda ka kirjalikult. Apokalüptiliste ootuste raames võis Jeesuse kõne olla tuttav nii Judeas kui ka väljaspool seda. Jeesuse kõne üleskirjutisest räägitakse teoloogide hulgas kui apokalüptilisest „lendlehest“.⁵⁹ Aga mis võis olla ajendiks sellise „lendlehe“ loomisele?

Kui mõelda võimalusele, et Roomas olevatele kristlastele sai teatavaks keiser Caligula soov (aastal 40/41⁶⁰) rüvetada oma kujuga Jeruusalemma

⁵³ Seda variseride ja saduseride kõrval, vt Hartmut **Stegemann**, *Die Essener, Qumran, Johannes der Täufer und Jesus*. 10. Aufl. (Freiburg, Basel, Wien: Verlag Herder, 2007), 209 jj.

⁵⁴ *Ibid.*, 210 jj.

⁵⁵ *Ibid.*, 184–186.

⁵⁶ *Ibid.*, 220.

⁵⁷ *Ibid.*, 321 jj.

⁵⁸ *Ibid.*, 221.

⁵⁹ Vt Grundmann, *Das Evangelium nach Markus*, 356, 359; Pohl, *Das Evangelium des Markus*, 458 jj.

⁶⁰ Sündmuse dateerimise kohta vt joonealune märkus 30.

tempel,⁶¹ siis on mõistetav, et Jeruusalemma elanikke oli vaja keisri kurja nõu eest hoiatada. Teadete liikumine Rooma ja Jeruusalemma vahel võttis keskmiselt aega umbes kaks kuud.⁶² Kuna n-ö lahtise tekstiga hoiatamine oleks olnud eluohtlik, siis saadeti Jeruusalemma poole teele Jeesuse kõnega „lendleht“ koos ohu tõsidust rõhutava märkusega „lugeja mõtelgu sellele“. Kõnes olev vihje hävituse koletisele, milles võib ära tunda Tn 11:31 ennustust, oli kahtlemata küllaldane, et anda mõista, mis laadi ohuga on tegu. Just keiser Caligula soovi teatavaks saamine võis olla ajendiks, et Jeesuse apokalüptiline kõne pandi kirja. Markus ja Matteus aga võisid selle oma teostesse võtta juba koos nimetatud märkusega.

Kui aga Caligula soov ei täitunud (enne keiser mõrvati⁶³), kuidas siis prohvetearingusse suhtuda? Küllap arvestati võimalusega, et ega seegi prohvetearing ole päris ühemõtteliselt mõistetav. Ilmselt oldi valmis seda seostama ka mingi järgneva sündmusega, nt roomlaste rünnakuga Jeruusalemma vastu või juutide omavahelise arveõiendamisega Jeruusalemmas. Nii võib pidada täiesti tõepäraseks, et just selle hoiatuse alusel põgenesid kristlased Juudi sõja alguses Jeruusalemmast ära.

Eelneva arutelu kokkuvõtteks võib öelda, et evangeeliumide kirjutamise aja hindamisel ei saa toetuda üksnes Jeesuse apokalüptilisele kõnele, vaid tuleb arvestada ka muude andmetega.

VAJADUS KIRJALIKE JEEBUS-PÄRIMUSTE JÄRELE

Üks võimalus evangeeliumide kirjutamise aja dateerimisel on lähtuda sellest, millal tekkis vajadus kirjalike Jeesus-pärimuste järele. Teatavasti anti alguses Jeesus-pärimusi edasi suuliselt.⁶⁴ Tavapärase pärimusvorm antiigis oligi suuline. J. Gnlika ütleb, et Jeesus-pärimuse suuline edasiandmine toimus Markuse evangeeliumi kõrval ja pärast seda kuni apost-

⁶¹ Grundmann, *Das Evangelium nach Markus*, 348.

⁶² Vt Pohl, *Das Evangelium des Markus*, 32.

⁶³ Bruce, *Uue Testamendi ajalugu*, 292.

⁶⁴ Vt Eduard Lohse, *Uue Testamendi tekkelugu* (Tartu: Eesti Üliõpilaste Seltsi Kirjastus, 1994), 87 jj.

like isade ajani välja.⁶⁵ Aga samas võidi mitmesugustel põhjustel, nagu näiteks Jeesuse apokalüptiline kõne puhul, hakata Jeesus-pärimusi üles kirjutama juba üsna varakult. Oma õpingutest mäletan seisukohti, et vajadus kirjalike evangeeliumide järele tekkis siis, kui apostlid hakkasid igavikku lahkuma ja kui misjonipiirkonnad nii palju laienesid, et ei jätkunud tunnustatud sõnasulaseid, kes oleksid õiget pärimusteksti suutnud peast edasi anda. Kuid seoses sellega, et Jeruusalemmas kohe koguduse algusest peale tekkis vajadus autentsete ja autoriteetsete kreeka keelsete Jeesus-pärimuste järele, võis tegelik vajadus ka kirjalike tekstide järele tekkida seni arvatust palju varem.⁶⁶ Kui Markuse-eelsed üleskirjutused esitasid maise Jeesuse elust üksnes üksikuid pilte või lühikesi katkendeid, siis Markus esitas Jeesuse tegevust rohkem või vähem kronoloogilises järjekorras alates Jeesuse ristimisest Johannese poolt kuni tema surnuist ülestõusmiseni.⁶⁷ Sama tegid ka teised evangeeliumide autorid.

Seoses Jeesus-pärimustega äratavad tähelepanu Luuka evangeeliumi algus ja Ap 13-s olev apostel Pauluse esimese misjoniteekonna lugu. Luukas juhib tähelepanu nendele paljudele, kes koostasid jutustusi asjust, mis nende seas oli toimunud, nõnda nagu seda olid edasi andnud need, kes ise algusest peale olid seda oma silmaga näinud ja olid saanud sõna sulasteks (Lk 1:1–2). Siin on juttu kahest isikute ringist. Esimese moodustavad sõnasulased, teise need, kes Jeesus-pärimusi suuremateks sisutervikuteks koondasid, samuti neid kirja panid. Pärimused Jeesuse elust ja õpetusest, Jeesuse kannatustest, tema üle kohtumõistmisest, tema ristisurmast ja ülestõusmisest kuulusid lahutamatuult nii koguduse õpetuse kui ka misjonijutluse juurde. Nende pärimuste edasi andmiseks olid koguduse teenistuses nn sõnasulased (ὑπηρέται τοῦ λόγου Lk 1:2). Ilmselt just selliseks sõnasulaseks oli ka Markus (Ap 13:5). Et mõista sõnasulaste tähendust, võib öelda, et kui nt Paulus ja Barnabas kuulutasid keskselt sõnumit Kristuse ristisurmast ja ülestõusmisest (vt nt 1Kr 15:3–5) ning kutsusid inimesi uskuma Issandasse, siis Markus esitas äratatutele ja küsijatele pärimusi Jeesusest. Sõnasulaste ülesandeks oli evangelisatsiooni avardamine

⁶⁵ Joachim **Gnilka**, *Das Evangelium nach Markus*. 1. Teil (Leipzig: St. Benno-Verlag, 1980), 19.

⁶⁶ Vt nt Fritz **Rienecker**, *Das Evangelium des Lukas*. 8. Aufl. Wuppertaler Studienbibel (Wuppertal: R. Brockhaus Verlag, 1979), 3 jj.

⁶⁷ Gnilka, *Das Evangelium nach Markus*. 1. Teil, 19.

ja süvendamine. Mt 28:20 kohaselt õpetasid nad ristitavatele kõike seda, mida Jeesus oma jüngritele oli käskinud. Piltlikult öeldes oli sõnasulane nagu elav evangeeliumitekst. Kui praegu võtab misjonär kaasa Piibli, siis tollal oli selleks sõnasulane, kes kaasa võeti. Sõnasulased pidid tagama Jeesus-pärimuse autentsuse, seepärast nad ise pärimuse teksti muuta ei tohtinud.⁶⁸

Teatavasti sai kristlus oma alguse juutide hulgas, kelle jaoks Jeesus-pärimuste autentsus ja tõele vastavus oli olemuslikult tähtis. Nimelt pidid olema väga mõjuvad põhjused, et senises Jumala teenimise korralduses teha nii olulisi muudatusi, mis tulenesid sellest, et ristilöödud Jeesust peeti Jumala Pojaks, kelle õpetust ja Pühakirja tõlgendust hakati usaldama oma Jumala teenimise alusena. Juutide ajalugu oli seda korduvalt kinnitanud, et Siinai lepingut ja Moosese seadust tuleb võtta väga tõsiselt, muidu järgneb Jumala karm karistus. Kuigi esimese sajandi juutlus ei olnud sugugi homogeenne nähtus (mõtleme siin kas või sellistele erinevatele usulistele rühmitustele nagu variserid, saduserid, esseenid jne), püüdsid juudid Siinai lepingut ja Moosese seadust ikkagi võimalikult hästi järgida. Rõhutan veel kord: selleks et täiesti toimivas juudiusu korralduses nii põhimõttelisi muudatusi teha, pidid olema väga kaalukad põhjused. Need põhjused pidid olema väga mõjuvad, et Jeesuse pakutud õpetus ja tema ise kui Issand omaks võtta. Kristlaseks saanud juudid pidid olema väga kindlad, et nad ei satu vastuollu Jumala tahtega. Seega vajas kogudus kohe algusest peale usaldusväärseid Jeesus-pärimusi. Liikus ju Jeesuse kohta mitmesuguseid, nii sõprade ja vaenlaste kui ka muidu entusiastide edasiantud lugusid. Kogudus võis aga rajaneda üksnes tõsikindlale pärimusele. Nii on mõistetav, et sõnasulaseks saamine eeldas koguduse tunnustust ja Jeesus-pärimuste lausa sõnasõnalist päheõppimist.⁶⁹ Samas ei saa eeldada, et selliseid isikuid, kes Jeesus-pärimusi sõna-sõnalt oleksid pähe õppinud, oleks olnud kuigi palju.

Ap 13-s on juttu Johannes Markusest⁷⁰ kui Barnabase ja Pauluse misjoniteekonna abilisest (ὕπηρετης) (s 5), kes jättis Pamfüülias teekonna pooleli ja pöördus tagasi Jeruusalemma (s 13). Kuigi siin ὕπηρετης juures täiend τοῦ λόγου puudub, on põhjust väita, et selleski kohas on eel-

⁶⁸ Pohl, *Das Evangelium des Markus*, 23 jj.

⁶⁹ Vt *ibid.*, 24.

⁷⁰ Et Ap 13:5 nimetatud Johannes on teise nimega Markus, vt Ap 12:12,25; 15:37 jj.

kõige mõeldud just sõnasulaseks olemist. Ap 15:36–40 kirjeldusest on näha, kuidas Markuse tagasipöördumine oli olnud misjonitööle suureks löögiks, nii et uue misjoniteekonna ettevalmistamisel tekkis Barnabase ja Pauluse vahel suur tüli. Asi oli selles, et „Barnabas andis nõu võtta kaasa ka Johannes, keda kutsutakse Markuseks. Aga Paulus pidas õigeks mitte võtta enesega kaasa teda, kes neist Pamfüülias oli lahkunud ega olnud nendega koos tööle läinud“ (s 37 jj). Tekkinud tüli osutus nii suureks, et mehed otsustasid tegutseda eraldi. Barnabas võttis kaasa Markuse, Paulus aga valis abiliseks Siilase (s 39 jj). (Küll on Kl 4:10; 2Tm 4:1; Fm 24 alusel põhjust arvata, et hiljem Pauluse ja Markuse koostöö taastus.) Juba sellest sündmusest on näha, kui hinnatud olid Jeesus-pärimuse tunnustatud kandjad ja et neid oli vähe. Kui mõelda sellele, et Paulus koos oma meeskonnaga soovis misjoneerida üksnes suuremaid keskusi, neist välja-poolle jäävaid asulaid pidid misjoneerima juba kohalikud kristlased, siis on mõistetav vajadus kirjalike Jeesus-pärimuste järele. Sest kuidas muidu tagada, et kohalikel misjonäridel oleks kasutada autentsed Jeesus-pärimused? Kui juutide juures võis loota pärimuste päheõppimisele, siis mitte-juutidelt seda piisaval määral eeldada ei saanud. Mõistlikum oli hakata tegema kirjalikke ülestähendusi.

Siinjuures tuleb arvestada veel ühe väga olulise mõjuteguriga, millele on minu arvates teenimatult vähe tähelepanu osutatud, nimelt Jeesuse taastuleku lähiootusega, mille aktuaalsusest oli juttu juba eespool. Näiteks kajastub see koguduse arameakeelses liturgilises palves: Maaranata (1Kr 16:22). Selle palvehüüuga on vastavuses: „Aamen. Tule, Issand Jeesus!“ (Ilm 22:20). Jeesuse taastuleku lähiootust kinnitab ka Pauluse prohvetlik ütlus: „Jah, seda me ütleme teile Issanda sõnana, et meie, kes me üle jääme elama Issanda tulekuni, ei jõua ette magamaläinutest“ (1Ts 4:15), samuti ütlus „Aga rahu Jumal purustab peatselt saatana teie jalge alla“ (Rm 16:20).⁷¹ Becker ütleb, et Pauluse jaoks on olevik suuresti kvalifitseeritud lõpu lähiootuse läbi.⁷² Kuigi Pauluse juures tegi arusaam Jeesuse taastuleku lähiootusest läbi teatava arengu, hoidis ta sellest kinni kuni lõpuni (vt Rm 8:11; 13:11–14). Seepärast ei tundnud ta pikaajalisi programme ega kavatsenud tegelda maailma antuste muutmisega.⁷³

⁷¹ Becker, *Annährungen*, 55.

⁷² *Ibid.*, 304.

⁷³ *Ibid.*, 365.

Kuigi Jeesus ütles, et sellest tunnist ei tea ükski peale Isa (Mk 13:32), ei tähenda see, nagu ei võiks Kristuse taastulek toimuda peatselt. Pealegi ütles Jeesus üsna mitmeti mõistetavalt, et „see sugupõlv ei kao, enne kui kõik see on sündinud“ (Mk 13:30).

Pidades silmas Jeesuse peatset taastulekut, oli selge, et üksnes Jeesus-pärimuste päheõppimisega piirdudes ei suudeta täita Jeesuse käsku kuulutada evangeeliumi kogu loodule (vt Mt 28:19 jj). Vaja oli autentseid kirjalikke tekste, mida võis suhteliselt kiiresti paljundada. Just Jeesuse taastuleku lähiootuse taustal ja seoses paganamisjoniga tekkis vajadus kirjalike Jeesus-pärimuste järele seni arvatust palju varem, st juba apostlite, sh Pauluse tegutsemise ajal. Aeg lihtsalt pressis peale. Eeskuju oluliste ideede laia leviku tagamiseks kirjalike tekstide paljundamise abil oli Qumranis esseenide tegevuse kujul olemas.⁷⁴

PÄRIMUSKOONDID MARKUSE EVANGEELIUMIS

Jeesuse avaliku tegevuse ja Jeesus-pärimuste üleskirjutuste vahele jäi aeg, mil kõike, mida Jeesusest teati, anti edasi suusõnal. Ilmselt olid paljud lood ja ütlushed üsna lühikesed.⁷⁵ Samas ühendati suulisi Jeesus-pärimusi ka suuremateks tervikuteks.⁷⁶ Kui Luukas oma evangeeliumi alguses ütleb, et „mitmed on võtnud kätte koostada jutustus neist asjust, mis meie seas on aset leidnud“ (Lk 1:1), siis ilmselt ei mõtle ta mitte üksnes suuliste jutustuskoonditele, vaid ka nende üleskirjutamisele. Võrreldes tervikevangeeliumidega oli pärimuskoondite puuduseks, et nad ei andnud Jeesuse isiku, tema tegevuse ja õpetuse kohta tervikpilti.

Järgnevalt püüan Markuse evangeeliumist leida selliseid jutustuskoondeid, mis võisid olla kirja pandud juba enne evangeeliumide koostamist. Markuse teksti vaatlen seepärast, et rohkem kui teistes evangeeliumides on just selles eristatavad erinevate allikate piirjooned.

Üheks selliseks pärimuste koondiks võiks olla Mk 1:21–39, kus lood on paigutatud ühe ööpäeva raamidesse. Sündmused algavad hingamispäeval sünagoogi minekuga (Mk 1:21). See toimus hommikul. Mk 1:32

⁷⁴ Stegemann, *Die Essener, Qumran, Johannes der Täufer und Jesus*, 78, 80 jj.

⁷⁵ Lohse, *Uue Testamendi tekkelugu*, 87 jj.

⁷⁶ *Ibid.*, 93.

räägib öhtusest, päikeseloojangujärgsest ajast. Mk 1:35 kohaselt läks Jeesus uue päeva hakul enne valget palvetama. Alanud päeva hommikupoolikul kohtus Jeesus oma jüngritega ja teatas neile otsusest minna mujale (Mk 1:36 jj). Selline sündmuste paigutamine mingisse ajamääratluse raami võis kuuluda mnemotehniliste võtete hulka, mis aitasid teksti paremini pähe jätta.⁷⁷

Mk 2:1–3:6 olevate jutustuste ühiseks teemaks on konfliktid Jeesuse ja juudiusu esindajate vahel, mis viib otsuseni, et Jeesus tuleb hukata (Mk 3:6). See otsus sobib kokkuvõtteks kogu jutustuskoondile, mitte üksnes viimasele konfliktile (Mk 3:1–6). Omaette pärimusploki võisid moodustada Mk 4:1–34 olevad tähendamissõnad. Jeesuse apokalüptilise kõne (Mk 13:1 jj) kohta olgu lisatud, et algse iseseisvalt leviva kirjaliku kõneterviku võis moodustada Mk 13:5–25, millele liideti täiendav osa, nii et tekkis praegune kõnetervik Mk 13:5–37.⁷⁸

Jutustuste ühe koondi puhul äratav tähelepanu evangeeliumis olevate sõnade statistika. Nimelt esineb nimi *Jeesus* Markuses 81 korda. See tähendab keskmiselt üks kord iga kaheksa salmi kohta. Evangeeliumi keskel (Mk 6:30–8:26) on aga omavahel seostatult 90 salmi, kus ainult alguses (Mk 6:30) on nimetatud Jeesuse nime, kuid sealt edasi enam mitte kordagi. Alati on Jeesuse kohta kasutatud üksnes asesõnu.⁷⁹ Tegemist on lugude koondiga, mis algab apostlite tagasituleku looga ja lõpeb sellega, kuidas Jeesus tervendab Betsaidas pimedat. Jeesuse nime selline kasutus võiks kokku sobida just kirjaliku tekstiga, mille alguses on ära näidatud, kes on peategelane, edaspidi aga tema nime väljakirjutamise vajadus puudub. Ka on see lugudekoond suhteliselt pikk.

Jeesuse passiooni kirjeldus moodustas algselt vähemalt kaks erinevat pärimusplokki: Jeesuse viimase öhtusöömaaja kirjeldus ja Jeesuse üle kohtumõistmise kirjeldus. See nähtub nt kirjeldustes kasutatud ajamääratlustest. Jeesuse viimase öhtusöömaaja kirjelduse alguses on öeldud, et söömaaja ettevalmistus toimus hapnemata leibade püha esimesel päeval, kui paasatallesid tapeti (Mk 14:12), mis tähendab reedet. Järgmisel päeval toimunud Jeesuse hukkamisega seoses on öeldud, et see oli pühade valmistuspäev (Mk 15:42), mis samuti tähendab reedet. Selline ajaline vastu-

⁷⁷ Vt Pohl, *Das Evangelium des Markus*, 86.

⁷⁸ Vt *ibid.*, 470; samuti Gnilka, *Das Evangelium nach Markus*. 2. Teil, 179.

⁷⁹ Vt Pohl, *Das Evangelium des Markus*, 25.

olu on mõistetav kahe erineva pärimuskoondiga, seejuures pärimuskoondite ühendamisel jäeti see vastuolu kõrvaldamata. Pärimusmaterjali uus kompositsiooniline kujundamine, sh sahteltehnika kasutamine (vt Mk 14:1–11)⁸⁰ on ilmselt juba Markuse enda panus.⁸¹

Kokkuvõtvalt võib nõustuda M. Hengeli ja A. M. Schwemeriga, et see, millisel määral evangeeliumi autor kirjalikke allikaid kasutas, jääb selgusetuks ja vaieldavaks.⁸² Kuid Markuse evangeeliumis olevate pärimuskoondite kohta on põhjust arvata, et vähemalt osa neist oli evangelistil kasutada kirjalikult.

MARKUSE EVANGEELIUMI VÕIMALIK KIRJUTAMISE AEG

Eelneva arutelu kohaselt ei ole evangeeliumide kirjutamise aega mõtet siduda Jeruusalemma langemisega. Üksikud pärimustekstid, nagu nt Jeesuse apokalüptiline kõne, võisid leida oma kirjaliku vormi juba 40. aasta paiku. Jeesuse passioonilugu kui kristliku usu keskne tekst võis olla kirjutatud juba veelgi varem. Paganamisjoni tingimustes, eriti kui arvestada Jeesuse taastuleku lähiootust, tekkis vajadus kirjalike Jeesuspärimuste, sh pärimuste koondite järele üsna varakult. Vajadus oli sisulise terviku järgi kas või selles ulatuses, mida näitavad Apostlite tegudes Peetruse-vormelid (vt Ap 2:22 jj; 2:36; 3:13 jj; 4:10; 4:27; 5:30 jj; 10:37 jj; 13:23 jj), mis fikseerivad lühidalt Jeesuse tee Ristija Johannese vangistamisest kuni Jeesuse surnuist ülestõusmiseni.⁸³

Kristlik pärimus seostab Markuse evangeeliumi kirjutamise aja Peetruse surmaga, olgu siis natuke enne või pärast seda. Selle kohaselt võis evangeeliumi kirjutamine toimuda aasta 63 paiku.⁸⁴ Kuid see pärimus võib olla mõjutatud arusaamast, et Markuse evangeeliumi üheks oluliseks

⁸⁰ Sahteltehnika kohta vt lähemalt Peeter **Roosimaa**, „Sahteltehnika Markuse evangeeliumis“ – *Akadeemia*, 5 (1999), 1019–1029.

⁸¹ Vt Peeter **Roosimaa**, „Markuse evangeeliumi kirjanduslikust eripärast“ – *Usuteaduslik Ajakiri*, 1/55 (2006), 40–57.

⁸² Vt Hengel, Schwemer, *Jesus und das Judentum*, 222

⁸³ Vt Ethelbert **Stauffer**, *Jesus. Gestalt und Geschichte* (Bern: Franke, 1957), 15, 149.

⁸⁴ Osvald **Tärk**, *Markuse evangeeliumi seletus* (Tallinn: Logos, 1993), 14; Pohl, *Das Evangelium des Markus*, 24.

allikaks olevat olnud apostel Peetrus. Tsiteerides presbüter Johannese sõnu, kirjutab Hierapolise piiskop Papias (elas 2. sajandi esimesel poolel), et Markus, olles saanud Peetruse hermeneudiks, kirjutab maha täpselt kõik, mida ta mäletas, mis Kristus oli teinud või öelnud, kuigi mitte järjekorras. Markus ise ei olnud kuulnud Jeesust ega olnud tema järel käinud. Markus ei eksinud, kui ta kirjutab maha nõnda, nagu ta mäletas, sest ta oli hoolas selles, et mitte jätta vahele midagi, mis ta oli kuulnud, või kirjutada midagi sellest valesti.⁸⁵

Siiski ei või Peetruse osa Markuse evangeeliumi kirjutamisel üle tähtsustada, kuna evangeeliumist endast on näha, et see põhineb küllalt erinevatel allikatel. Papiase ütlus, et Markus kirjutab maha nõnda, nagu ta mäletas, samuti et ta oli hoolas mitte jätma vahele midagi, mis ta oli kuulnud, või kirjutama midagi sellest valesti, ei pruugi tähendada, nagu oleks Peetrus olnud Markuse ainus allikas. Lisaks Peetrusele oli Markus tuttav ka teiste algkoguduse suurkujudega. Küll aga võib Papiase märkusest välja lugeda Markuse kui sõnasulase usaldusvärsust. Samuti võis Peetrusel olla tähtis koht evangeeliumi kompositsiooni kujundamisel. Peetruse domineerimist on näha eriti evangeeliumi alguses, keskel ja lõpus. Just Peetruse autoriteet võis olla üheks põhjuseks, miks tekkis arvamus, et Luukas ja Matteus võisid võtta eeskujuks Markuse evangeeliumi.⁸⁶ Seega on küsitav Markuse evangeeliumi kirjutamise aja sidumine Peetruse surmaga. Pigem võis evangeeliumi kirjutamise otseseks ajendiks saada Markuse valus kogemus Pauluse esimesel misjoniteekonnal, kui Markus Pamfüüliamaal teekonna pooleli jättis (Ap 13:13), ja see, et Paulus teda teisele teekonnale enam kaasa võtta ei soovinud (Ap 15:37 jj). Ning nagu juba varem öeldud, ei tohi unustada Jeesuse taastuleku lähiootust, mis on oluliseks argumendiks kirjutamise aja varasema dateeringu kasuks.

Arvestades sellega, et Markuse evangeeliumi adressaatideks olid eelkõige paganakristlased, siis võis see olla kirjutatud Roomas või mõnes muus sealkandi paigas.⁸⁷ Kuid arvestades Pauluse ja Markuse paranenud suhteid⁸⁸, võis see olla kirjutatud ka Pauluse kolmanda misjoniteekonna

⁸⁵ Eusebios, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, Γ' 3.39.15. http://www.hs-augsburg.de/~harsch/graeca/Chronologia/S_post04/Eusebios/eus_hi03.html. (31.03.2014)

⁸⁶ Vt Hengel, Schwemer, *Jesus und das Judentum*, 218.

⁸⁷ Vt Schnelle, *Einleitung in das Neue Testament*, 245.

⁸⁸ Sellest, et Pauluse ja Markuse suhted paranesisid, mistõttu Markus võis saada uuesti

ajal (ca 52–56⁸⁹). Kiriklik pärimus seob Markuse evangeeliumi autori Apostlite tegudes mainitud Markusega.⁹⁰ Selle pärimuse poolt räägib nt ka see, et Paulus vajas oma teekonnale sõnasulast, Markuse evangeeliumi kirjanduslik eripära aga võimaldab autoris sellist sõnasulast ära tunda.⁹¹ Mõistetavalt oli sõnasulaseid vähe. Sellel reisir peatus Paulus üsna kaua Efesoses. Ümberkaudsetes linnades misjoneerisid kohalikud kristlased. Kirjalik evangeeliumitekst oli selles olukorras väga oluline. Seega võiks Markuse evangeeliumi kirjutamise aeg jääda 50. aastate keskele.

MATTEUSE JA LUUKA EVANGEELIUMI KIRJUTAMISE AEG

Sünoptilise probleemi uurijate seas on pikka aega levinud arvamus, et Matteuse ja Luuka evangeeliumide kirjutamisel on ühe eeskujuna kasutatud Markuse evangeeliumi.⁹² Kuid Matteuse ja Luuka evangeeliumi nn *minor agreements* (vähetähtsate detailide kattumine) räägib nende evangeeliumide otsese kirjandusliku Markuse evangeeliumist sõltumise vastu.⁹³ Nimelt on sünoptilistes evangeeliumides küllalt ühiseid pärimuslugusid, kus Matteuse ja Luuka evangeeliumis vähetähtsad detailid kattuvad omavahel, kuid erinevad Markusest. Ühtlasi on see tunnistuseks, et Matteusel ja Luukal võis olla kasutada ühine kanoonilisest Markuse evangeeliumist erinev eeskujutekst. Näiteks hingamispäeva pühitsemise loo (Mk 2:23–28) puhul võib Mt 12:1–8 ja Lk 6:1–5 kohta arvata, et tegemist oli lihtsalt konkureerivate pärimusega.⁹⁴ Sünoptiliste evangeeliumide *minor agreement*'i näidete kohta toob ilmeka sünoptilise tabeli K. Jaroš.⁹⁵ Eel-

---

Pauluse abiliseks, annavad märku ütlnud Kl 4:10; Fm 24; 2Tm 4:11.

⁸⁹ Frits **Rienecker**, Gerhard **Maier**, „Paulus“ – *Suur piiblikeksikon* (Tallinn: Logos, 2011), 485.

⁹⁰ Lohse, *Uue Testamendi tekkelugu*, 113 jj.

⁹¹ Roosimaa, „Markuse evangeeliumi kirjanduslikust eripärast“, 56 jj.

⁹² Vt probleemi lähemalt nt Schnelle, *Einleitung in das Neue Testament*, 190–195.

⁹³ Jaroš, *Das Neue Testament und seine Autoren*, 40.

⁹⁴ Vt Gerd **Theißen**, Anette **Merz**, *Der historische Jesus. Ein Lehrbuch* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2011), 42, 328.

⁹⁵ Jaroš, *Das Neue Testament und seine Autoren*, 41. Selle kohta vt ka Schnelle, *Einleitung in das Neue Testament*, 193–195.

nevast järeldub, et Matteuse ja Luuka evangeeliumide kirjutamist ei ole põhjust siduda Markuse evangeeliumi tekstilise eeskujuga. Seega ei ole ka Luuka ja Matteuse evangeeliumi kirjutamise aega mõtet siduda Markuse evangeeliumi kirjutamise ajaga.

Äsjaöeldust võib järeldada veel seda, et Matteusel ja Luukal võis olla võimalus vähemalt osaliselt kasutada samu allikaid. Seega võisid nad tegutseda suhteliselt lähestikku ning kirjutada oma teosed võrdlemisi samal ajal. Kuna Luukas oli Pauluse saatja, siis tõenäoselt võis ta koguda materjale ja kirjutada oma teose ajal, kui Paulus oli vangistuses Jeruusalemmas ja Kaisareas (aastatel 57–62⁹⁶). Just sel ajal võis Luukas saada materjale Ristija Johannese ja Jeesuse sünni- ja lapsepõlvelugude kohta. Lk 2:19 ja 51 olevates ütlustes: „Ent Maarja jättis kõik need lood meelde, mõtiskledes nende üle oma südames“ ja „Tema ema hoidis kõik need lood oma südames alal“ võib näha viiteid Maarjale kui Jeesuse sünni- ja lapsepõlvelugude allikale. Seega võis Luuka evangeeliumi tõenäoseks kirjutamise ajaks olla aastad 57–62.⁹⁷ Matteuse evangeeliumi tõepäraseks kirjutamise ajaks, arvestades teose võimalikku paralleelsust Luuka evangeeliumiga, võiks olla 50. aastate teine pool.

KOKKUVÕTE

Kui mingil ajal tundus, et evangeeliumide kirjutamise aja osas on jõutud üsna üksmeelsele selgusele, siis aeg-ajalt pakutakse välja oluliselt teistsuguseid seisukohti. Käesolevas artiklis olen püüdnud uurida erinevaid, ka seni vähest tähelepanu pälvinud argumente, et nende alusel leida sünoptiliste evangeeliumide tõepärane kirjutamise aeg.

Evangeeliumide kirjutamise aja dateerimisel on tavapärane lähtuda Jeesuse apokalüptilisest kõnest (vt Mk 13:1–33; Mt 24:1–36; Lk 21:5–36), mida seostatakse Jeruusalemma linna ja templi langemisega. Eelneva analüüsi kohaselt aga võiks Jeesuse kõne tekstis olev kirjutajapoolne vahemärkus „lugeja mõtelgu sellele!“ (Mk 13:14; Mt 24:15) seostuda pigem keiser Caligula sooviga püstitada oma kuju Jeruusalemma tempelisse kui Jeruusalemma langemisega aastal 70. Ühtlasi on näha, et Jeesuse

⁹⁶ Pauluse vangistuse kohta vt Schnabel, *Urchristliche Mission*, 48 jj.

⁹⁷ *Ibid.*, 31–33.

kuulutust on raske siduda mingi ühe konkreetse sündmusega. Sõnumi mõte on aga taibatav: kätte on jõudnud lõpu-aeg, mitte veel lõpp, küll aga lõpu-aeg (vt Mk 13, paral). Ikka ja jälle korduvad lausa äärmusliku piirini minevad häda ja viletsuse ajad, seda kuni Inimese Poja tulekuni välja.

Jeesus-pärimuste kirjalike tekstide vajaduse mõistmisel on pälvinud vähest tähelepanu Jeesuse taastuleku lähiootus, mis oli ometi väga oluline mõjutegur. Algkristlastele oli peagi selge, et piirdudes üksnes Jeesus-pärimuste päheõppimisega, ei suudeta täita Jeesuse käsku kuulutada evangeeliumi kogu loodule (vt Mt 28:19 jj), vaja oli autentseid kirjalikke tekste, mida võis suhteliselt kiiresti paljundada. Just Jeesuse taastuleku lähiootuse taustal tekkis vajadus kirjalike Jeesus-pärimuste järele seniarvatust palju varem, st juba apostlite, sh Pauluse tegutsemise ajal. Vajadus oli sisulise terviku järele, kus oleks kirjeldatud Jeesuse tee tema ristimisest kuni tema ristisurma ja surnuist ülestõusmiseni.

Markuse evangeeliumi kirjutamise aja sidumine apostel Peetruse surmaga näib olevat väga küsitav. Pigem võis kirjutamise otseseks ajendiks saada Markuse valus kogemus Pauluse esimesel misjoniteekonnal (Ap 13:13) ja see, et Paulus teda teisele teekonnale enam kaasa võtta ei soovinud (Ap 15:37 jj). Arvestades sellega, et Markuse evangeeliumi adressaatideks olid eelkõige paganakristlased, võis see olla kirjutatud nt Roomas või mõnes muus sealse ümbruse paigas. Arvestades Pauluse ja Markuse paranenud suhteid, võis evangeelium saada kirjutatud nt Pauluse kolmanda misjoniteekonna ajal (ca 52–56). Seega võiks Markuse evangeeliumi kirjutamise aeg jääda 50. aastate keskele.

Uuemal ajal on uurijate tähelepanu all sünoptiliste evangeeliumide nn *minor agreements*, mis räägib selle vastu, nagu oleks Luuka ja Matteuse evangeelium Markuse evangeeliumist otseses kirjanduslikus sõltuvuses. Seega ei ole ka Luuka ja Matteuse evangeeliumi kirjutamise aegu mõtet siduda Markuse evangeeliumi kirjutamise ajaga. Küll aga võib arvestada võimalusega, et neil kahel oli kasutada mingi ühine, aga Markuse evangeeliumist erinev allikas. Kuna Luukas oli Pauluse saatja, siis tõenäoselt võis ta koguda materjale ja kirjutada oma teos ajal kui Paulus oli vangistuses Jeruusalemmas ja Kaisareas.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et Markuse evangeeliumi tõenäone kirjutamise aeg jääb 50. aastate keskele, Luuka evangeeliumil aastatesse 57–62 ja Matteuse evangeeliumil 50. aastate teise poolele.